

Stereotip stranca u početničkim udžbenicima inojezičnog hrvatskog

UDK: 811.163.42'243: 371.671

Izvorni znanstveni rad/Refereed Research Paper

Eni Buljubašić, Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet

Sažetak

Članak analizira stereotipe stranaca u udžbenicima hrvatskoga kao drugog i stranog jezika za početnike. Premisa analize jest da je zbog didaktički opravdanog pojednostavljivanja udžbeničkog sadržaja radi njegova približavanja polaznicima tečaja pojava stereotipa neizbježna. Budući da su likovi u udžbenicima većinom studenti (ili polaznici tečaja) hrvatskog, u fokusu su njihove nacionalne kulture i odnos istih s hrvatskom kulturom, posebice kod likova koji predstavljaju hrvatsku dijasporu. S jedne se strane promatraju udžbenici namijenjeni homogenim grupama engleskoga govornog područja, a s druge oni namijenjeni jezično heterogenim grupama. Između ovih dviju vrsta udžbenika pronađene su znatne razlike sa zaključcima da je stereotipizacija u udžbenicima inojezičnoga hrvatskoga podložna vremenskim mijenama te da se ne može previdjeti, već da joj se u pripremi istih treba posvetiti dostatna pozornost kako bi se izbjegle moguće negativne konotacije.

Ključne riječi: stereotipi, udžbenici hrvatskog kao drugog i stranog jezika za početnike, međukulturalna komunikacija, dijaspora, stranci, konotacije stereotipa

1. Uvodne postavke

Promišljanja u ovome članku vođena su tezom da inojezični udžbenici neizbježno koriste stereotipe o strancima i o procesu učenja jezika. Ovo se, u većoj ili manjoj mjeri, manifestira na nekoliko razina o kojima će u članku biti riječ. Razlozi variraju od same prirode stereotipa do sasvim praktičnih razloga. Analizirani su samo neki, trenutno najzastupljeniji udžbenici u nastavi hrvatskoga kao drugog i stranog jezika u Hrvatskoj i inozemstvu (V. Blagus, 2005; Korljan, 2010). Većina ih je namijenjena heterogenim jezičnim skupinama, dok je manji broj pisan za homogenu skupinu polaznika, i to engleskoga govornog područja.

Stereotipi su neizbježna sastavnica društvenoga života, utkani u kolektivnu svijest društvene grupe kao i svakoga pojedinca, njezina člana.¹ Međutim, način ophođenja

¹ Dubravka Oraić Tolić: *Muška moderna i ženska postmoderna: rođenje virtualne kulture*, Ljevak, Zagreb, 2005.

prema njima može se uvelike razlikovati, određujući tako moć i ulogu koju stereotipi imaju u društvu. Bilo bi poželjno krenuti u ovo razmatranje definiranjem stereotipa.

Kada je riječ o nacijama, oblikovanje nacionalnog identiteta odvija se upravo na diskriminatornoj liniji Mi – Oni, a složenim mehanizmima kulturne industrije učvršćuje se i uspostavlja kao neupitna činjenica utisnuta u svijet svakog pojedinca. Nijemci su točni, Španjolci su temperamentni, Crnogorci su lijeni... Naravno, nitko ovakva poimanja ne uzima zdravo za gotovo, ali samo postojanje stereotipa i mehanizmi njihove izgradnje i održavanja odražavaju mehanizme funkcioniranja ljudske svijesti. Ljudski mozak kategorizira i usustavljuje podatke koje dobiva iz "zbilje", a nove se informacije prilagođavaju starima, izmjenjivanje temeljnih stavova iznimno je rijedak i težak slučaj. Da nije tako, ljudska bi svijest svakodnevno bila preopterećena kaotičnim priljevom podataka koje ne bi mogla obraditi. Ovo se ne odnosi samo na stereotipe o nacijama već na sva područja ljudskog djelovanja: pri upoznavanju nove osobe i određivanju iste kao, na primjer, žene, profesorice, srednjih godina, udane itd. nesvjesno aktiviramo znanja/stavove koje imamo o tim kategorijama² ("žena", "profesorica", "srednja dob") istodobno uspoređujući iste s novom osobom, na temelju čega o osobi formiramo stav. Ove se pojave psihologijskim rječnikom nazivaju načelom izbjegavanja kognitivne disonance i načelom manjega kognitivnog napora.³ Razumljivo je i očekivano da će se u udžbenicima i priručnicima stranog jezika za početnike pojaviti neki stereotipi, ne samo iz razloga koji sam spomenula, to jest, da je to neizbježan način funkcioniranja ljudske svijesti, već i zato što se na početničkom stupnju učenja lingvističke i kulturološke informacije pojednostavljaju kako bi se kognitivna pozornost usmjerila na bitno, dakle na ciljnu/primjerenu jezičnu materiju. Pritom se neizbježno autori materijala za učenje jezika koriste vizualnim oblikovanjem/slikama, izmišljenim likovima i situacijama čije su odrednice nerijetko stereotipne. Premisa je da su određeni stereotipi razumljivi svim ljudima bez obzira na nacionalnost i kulturološku pozadinu, kao onaj, na primjer, o razlici Istoka i Zapada (E. W. Said), jer su oni dio kulturnog sustava kao zajedničkog sustava simbola i značenja unutar grupe.⁴ Drugi takav stereotip je stereotip stranca, koji se ne snalazi dobro u novoj sredini, često s komičnim posljedicama.

2. Razvoj i moć stereotipa

Prema Dubravki Oraić Tolić (2005), sadržaj stereotipa nije zbilja, nego ideja, želja, slika koju imamo o nekome ili nečemu. Stereotip ne daje "informaciju" samo o onome što prikazuje, već je i odraz mentaliteta onoga koji ga stvara, oblikuje i održava.

Oblikovanje stereotipa odvija se u nekoliko koraka. Prvi je imaginacija, zamišljanje, fabrikacija "činjenice" koja čini sadržaj stereotipa. Totalizacija se služi indukcijom kako bi novonastala činjenica obuhvatila sve pripadnike "grupe" koja se u ovom procesu formira, u svrhu razlikovanja mi-oni i pripadajućeg vrjednovanja. Slijede naturalizacija

² Judith Butler: *Nevolje s rodom. Feminizam i subverzija identiteta*, Ženska infoteka, Zagreb, 2000.

³ Hewstone M., Stroebe W.: *Uvod u socijalnu psihologiju*, *Europske perspektive*, Naklada slap, Jasterbarsko, 2001.

⁴ Laura Šakaja: „Stereotipi mladih Zagrepčana o Balkanu: prilog proučavanju imaginativne geografije“ u *Revija za sociologiju*, 2001, 1-2; 27-37

i generalizacija, tj. prihvaćanje osmišljenog sadržaja kao prirodnog i samorazumljivog stanja te daljnje učvršćivanje imagologije kao ontologije na primjeru pojedinca. Posljedica, i posljednji korak oblikovanja stereotipa jest, naravno, diskriminacija. Ima ona i svoju lakšu, zabavniju stranu – viceve, koje poznaje svaka nacionalna kultura, a koji se najčešće temelje na diskriminaciji neke druge, geografski bliske nacije (Šakaja, 2001, 31) (vicevi o Muji i Hasi u Hrvatskoj) ili nekoj grupaciji unutar nacionalne skupine, primjerice hrvatski vicevi o Bračanima ili o Škotima u Velikoj Britaniji.

Kada je riječ o udžbenicima namijenjenima heterogenim jezičnim skupinama, važno je promotriti koje su nacionalnosti (nacionalne, geografsko-jezične skupine) i u kojoj mjeri zastupljene u vidu nacionalnosti likova u udžbeniku. Postavlja se pitanje kome je, točnije, kojim skupinama udžbenik namijenjen, koje su "ciljane skupine" i kako se to reflektira na oblikovanje likova u udžbenicima. Jesu li te "ciljane skupine" jezično ili kulturološki determinirane? S obzirom na jezik, vidjet ćemo da u najkorištenijim udžbenicima prevladavaju likovi pripadnici engleskog, španjolskog i njemačkog idioma, najčešće članovi hrvatske dijaspore. No, hrvatski uče i studenti slavenskih jezika, zaljubljenici u Hrvatsku kao i oni koje je poslovni ili privatni život naveo na učenje upravo ovog jezika. Uzimanjem u obzir kulturoloških determinanti, možemo promatrati odnos hrvatske kulture i "strane" kulture, u kojem su stupnju zastupljene te način na koji se prožimaju u liku koji participira u objema kulturama.

Osim toga, važan je i stupanj rasprostranjenosti i prepoznavanja stereotipa kao takvog. Primjerice, lakše je odgovoriti na pitanje: kakav je tipični Francuz? nego na pitanje kakav je tipični Belgijanac, jer je stereotip o Francuzima znatno rašireniji, prepoznatljiviji i, na kraju, popularniji. Francuz tako nosi popularnu *francuzicu*, šarmantan je, uživa u francuskim sirevima i vinima itd. Upravo je ovakav prikaz Francuza u udžbeniku *Učimo hrvatski 1* (42).

3. Tipovi stereotipnih prikaza

3.1. Simboli nacija/država

Neki udžbenici stvaraju likove koji su prisutni u cijelom udžbeniku, koje promatramo u različitim situacijama i koje pamtimo po njihovim temeljnim osobinama i međusobnim suodnosima. Oni su ti koje studenti upoznaju i s kojima se može bitno poistovjećuju. Međutim, u nekim udžbenicima, kao u *Učimo hrvatski 1* i 2, nema takvih likova. Iz ovog su razloga ovi udžbenici manje podložni analizi stereotipa stranca, ali i u njima se mogu pronaći neka stereotipna prikazivanja određenih nacionalnosti ili tipova ljudi (po zanimanju, spolu, životnoj dobi itd.) općenito. Stereotipi korišteni u ovim nastavnim materijalima zapravo su uvriježeni simboli nacija i država, afektivno najslabiji tip stereotipa, bez emotivnih konotacija. Na razini informacije, ovi se stereotipi, npr. *kava je iz Brazila, film je iz Amerike* (*Učimo hrvatski 1*, 2008, 18) korelacijski mogu usporediti s informacijama u dječjim slikovnicama npr. Krava daje mlijeko, a kokoš jaja.⁵

⁵ Ovdje mislim na tipičnu (stereotipnu) dječju slikovnicu, bez referiranja na određeno izdanje.

Čokolada je iz Švicarske. Cvijeće je iz Nizozemske (na slici je tulipan). Džamija je iz _____ (kviz) (*Učimo hrvatski 1*, 2008, 18).

Istovrsni primjer iz *Hrvatskog za početnike*: povezivanje poznatih ličnosti i država, ali pri učenju posvojnih pridjeva za neživo (rano u učenju). ruska votka, brazilska kava, švicarski sat. Također, kod učenja akuzativa (treći tjedan). Italija ima pizzu i odjeću, Francuska ima sir i vino, Amerika ima filmove i coca-colu. Hrvatska, naravno, ima kravatu i more.

Ovi se stereotipi pojavljuju na samom početku spomenutih udžbenika, odnosno na samom početku učenja jezika. U trenutku učenja naziva država i pripadajućih etnika kako bi se polaznike osposobilo za izricanje osnovnih podataka o sebi, pojavljuju se prepoznatljiviji simboli određenih država, zastave, glavni gradovi, a time i spomenute stereotipizacije. Primjerice:

- Ovo je Pierre. On je iz Francuske. Živi u Parizu. Pierre voli piti vino i dobro jesti. On nije lijep, ali je šarmantan. Napominjem i da je Pierre prikazan pokraj Eiffelova tornja, u ruci nosi *baguette/francuz*, nosi *fracuzicu* i tanke uvijene brčiče. Oko vrata nehajno mu je prebačen šal. Neki od ostalih primjera vizualnih stereotipa:

- Talijanka jede špagete na trgu punom goluba, ima gustu crnu kosu.
- Amerikanac koji naopako nosi šiltericu jede hamburger, u pozadini vidimo visoke zgrade i Kip slobode.
- Englez šeće kišnim Londonom, u pozadini je Big Ben, nosi kišni ogrtač i kišobran. (*Učimo hrvatski 1*, 2008, 42)

Ovdje se može spomenuti i veza nacija-nacionalno jelo. Naravno, ovaj se stereotip pojavljuje u trenutku učenja semantičkog polja hrane. U udžbeniku *Učimo hrvatski 1* uz nazive prehrambenih proizvoda studenti se također susreću s tipičnim nacionalnim doručkom: francuski se doručak sastoji tako od *croissanta*, maslaca i bijele kave, a engleski od voćnog soka, jaja sa šunkom, žitarica, tosta, maslaca i džema. Udžbenik *Hrvatski za početnike* koristi likove koji daju izjave o svojim prehrambenim navikama. Uz tipična nacionalna imena, likovi najviše vole vlastita nacionalna jela: Tao Lin jede *man to*, Carmen *paellu*, Orhan sudžuk i kebab. Maloprije spomenuti engleski doručak gotovo je istovjetan doručku jedne Austrijanke (germanski doručak?). Napominjem da se ovdje korišteni likovi ne pojavljuju u drugim tekstovima Croaticumova udžbenika.

3.2 Stereotip stranca

Vizualno oblikovanje i opći podatci

Središnji dio ovog rada podijelila sam na dva dijela ovisno o tome jesu li udžbenici koje promatram pisani za heterogene ili homogene jezične skupine. Udžbenici namijenjeni heterogenim skupinama polaznika automatski se obraćaju različitim nacionalnim skupinama. Značajno je i zanimljivo vidjeti kojim skupinama, na koje načine to rade, u kojoj mjeri su prisutni određeni pristupi te kako su korišteni stereotipi u oblikovanju udžbeničkih likova i situacija. S druge strane, udžbenici pisani za homogene skupine u ovom radu su isključivo udžbenici namijenjeni govornicima engleskog jezika, potomcima

hrvatskih iseljenika. Potomci hrvatskih iseljenika se u obje skupine, kako želim ovdje pokazati, tretiraju na različit način od takozvanih "pravih" stranaca, iako na različite načine i s različitim stupnjevima eks/implicitnosti. Također, neke su se nacionalne skupine pokazale podložnijima stereotipizaciji od drugih.

3.2.1. Udžbenici namijenjeni heterogenim jezičnim skupinama

Udžbenici *Hrvatski za početnike* i *Dobrodošli 1* koriste nekoliko likova koji se pojavljuju u različitim situacijama. Studenti s vremenom upoznaju likove i prepoznaju ih kao određene tipove karaktera. Kako su oba udžbenika namijenjena heterogenim jezičnim grupama, u njima se pojavljuju likovi koji pripadaju različitim nacionalnim i jezičnim skupinama. Proučavanje prikaza tih likova može nam pokazati o čemu, zašto i kome govore ti udžbenici. U samom Croaticumovu udžbeniku dan je prikaz nacionalne strukture polaznika Croaticuma (u ljetnom semestru 2006. godine). Usporedimo li zemlje iz kojih na Croaticum dolazi najviše studenata, (Njemačka, SAD, Austrija, Češka/Poljska, Argentina, Čile/Francuska, Japan/Kina/Španjolska/Ukrajina) vidjet ćemo da su iste proporcionalno zastupljene u udžbeniku u vidu nacionalnosti likova koji se u njemu pojavljuju.

U udžbeniku *Hrvatski za početnike* najistaknutiji likovi stranaca su sljedeći: Amerikanac/Australac Tom, Poljakinja Beata, Kineskinja Mei Lin/Margareta, Čileanac Pablo, Argentinac Mariano, Austrijanac Klaus Bauer i Nijemci, gospodin i gospođa Lohmann. Kako oni potvrđuju stereotipe, ali im i odolijevaju?

3.2.1.1. Tom: Amerikanac ili Australac?

Tom se na većini mjesta u udžbeniku naziva Amerikancem (prvo upoznavanje, str. 17 i dalje) a jednom, vjerojatno omaškom, i Australcem (str. 42). To nije jedina nekonzistentnost, jer mu se i prezime mijenja, od Maincastle do White. Ipak, zahvaljujući crtežima, znamo da je to isti lik. Vizualno, Tom Maincastle, iz New Yorka, prototip je Amerikanca: ležerno, sportski odjeven, s obveznom šiltericom koju nosi naopako, tako da mu kroz nju viri čuperak plave kose. Lice mu je četvrtasto, podsjeća na kakvu studentsku sportsku zvijezdu, popularnu u društvu. Ukratko, zvijezda srednje škole ili kakvog sveučilišta, imidž je na koji su nas naviknuli američki vizualni mediji. Čak i djevojke komentiraju kako je zgodan (48). Tako se na njegovoj odjeći nalazi monogram slova A, pretpostavljam, za Ameriku. Tom je znatizeljan, aktivan i posvećen studiju. Bavi se sportom, voli skijanje. U najviše situacija vidimo ga u društvu Argentinca Mariana. Amerikanci se, dakle, družu. Zadržala bih se na detalju popularne američke kape. Šiltericu Tom nosi u svim situacijama, osim kada spava (96). Podsjećam da je na isti način prikazan neimenovani Amerikanac u *Učimo hrvatski 1*. Tom, doduše, nema hamburger u ruci, ali odjevni je stil jednak.

Stereotip o Amerikancima je široko rasprostranjen i stoga ne čudi činjenica da se on koristi u oba udžbenika. Stereotip mladoga Amerikanca, pripadnika nacije SAD-a, utjelovljen je u Tomu, dok je stereotip Latinoamerikanaca podijeljen na dva lika, Argentinca Mariana i Čileanca Pabla. Oni među sobom dijele one osobine/asocijacije koje se u Hrvatskoj aktiviraju na spomen Latinske Amerike.

3.2.1.2. Latinska Amerika: dva tipa stereotipa

Izravni stereotip Latinoamerikanca predstavlja Mariano, posebice u vizualnom aspektu. Jedan polaznik razine A2, inače istodobno Peruanac i Amerikanac, dvadesetčetverogodišnjak, spontano je komentirao Mariana: "Ovaj lik stvarno izgleda kao latino"! Kako, dakle, izgleda Mariano, ako ga je pripadnik vlastite kulture prepoznao kao tipičnog? Mariano je Argentinac, ima dugu i sjajnu crnu kosu koju nosi svezanu u rep, koju je spomenuti polaznik prepoznao kao siguran znak raspoznavanja Argentinca, odnosno Latinoamerikanca. Za razliku od Toma, koji ima sportsku jaknu/džemper, Mariano nosi košulju s primjetnim i ponešto dubljim V-izrezom, inače stil plesača latinoameričkih plesova, posebice tanga, te hlače sa širokim nogavicama. Fizionomija lica mu je takva da su izražene obrve i nos. (17, 102). Naravno, Mariano se jako zanima za nogomet, što se spominje čak triput (91, 102, 104). Vezu Latinoamerikanaca i nogometa ne treba dodatno pojašnjavati. Ono što smatram zanimljivim u vizualnom prikazu Mariana jest to što je najčešće prikazan širom otvorenih ruku, kao za zagrljaj. I Tom je prikazan kao srdačan mladić, s rukama koje najčešće pozdravljaju (17, 19 ili su nehajno spuštene, 49). Međutim, stereotipna latinoamerička otvorenost prikazuje se otvorenim rukama (17, 95, 267) pri scenama prvog/posljednjeg susreta prijatelja i slično.

Čileanac Pablo u odijevanju nalikuje Marianu, s istim V-izrezom, ali i nešto duljom crnom kosom (34, 172). Izvijena prema van, međutim, njegova kosa nije sjajna i zalizana kao Marianova. Obojica su, pak, potomci hrvatskih iseljenika, a poznato je da najviše hrvatskih iseljenika u cijeloj Južnoj Americi živi upravo u Argentini i Čileu. Iako Pablovo prezime ne doznajemo (Marianovo puno ime je Valencia Radonić), doznajemo da su mu roditelji Hrvati. Pablo predstavlja stereotip hrvatskog iseljenika, i zato njegove karakteristike nisu izravno latinoameričke kao Marianove. Hrvatske su odlike istaknutije od čileanskih, kako pokazuje situacija na stranici 172. Pablo je, naime, *zaljubljen* u hrvatske narodne običaje, folklor i instrumente. U kratak razgovor sa staricom u vlaku stao je dobar dio nacionalnoga iseljeničkog simbolizma: Pablo nosi sa sobom gusle, ide u Sinj u posjet čovjeku od kojeg će učiti o nošnjama, a spominju se i hrvatski klubovi i slušanje glazbe u istima - doznajemo da jedanput mjesečno u hrvatskom klubu Hrvati u Čileu slušaju hrvatsku glazbu. Pablo proučava i tradicionalne napjeve. U situaciji na stranici 34 Pablo je prvi put u Hrvatskoj, međutim, njegovo sporazumijevanje na hrvatskom i korištenje fraza uljudnosti pokazuju ne samo visoku razinu jezične već i kulturne kompetencije:

T: Uh, Čile je daleko! Jeste li umorni?

P: Hvala na pitanju, jako sam umoran.

3.2.1.3. Kina: Mei Lin/Margareta

Na Croaticumu u Zagrebu u posljednjih nekoliko godina značajan je porast broja polaznika iz azijskih zemalja. Stoga ne čudi prisutnost likova istog podrijetla u

Croaticumovu udžbeniku. Mei Lin je Kineskinja iz Pekinga koja studira hrvatski i jako ga dobro govori. Dok se ona pojavljuje samo u jednoj situaciji (129), Margareta je dosta prisutna u tekstovima (17, 44, 48-9, 83, 91, 102). Međutim, ova dva lika su vizualno istovjetna, odnosno, čini se da je (zabunom?) riječ o istoj osobi. Margareta/Mei Lin ima kratku oštru crnu kosu, azijsku fizionomiju lica, košulju s ovratnikom te dugu suknju. Njezina odjeća odražava ozbiljnost i čak skromnost (u usporedbi s prikazom drugih ženskih likova, primjerice studentica u kratkim suknjama: 175, 211, 219). Kineskinja je dakle prikazana kao ozbiljna i marljiva osoba, što odgovara stereotipu Kineza. Također je jedinica u obitelji (129). Međutim, Margareta ima dalmatinera tipičnoga hrvatskog imena za psa – Floki, čime se pokazuje njezina (uspješna) uklopljenost u hrvatsku kulturu. Uz ova dva ženska lika u udžbeniku se spominju i dva Kineza: Liang (162) te Tao Lin (115), što je znatna zastupljenost jedne nacionalne skupine.

3.2.1.4. Ostale nacije

Od ostalih nacionalnih skupina najčešće se još pojavljuju likovi iz Njemačke (109, 141, 232) i Poljske (34, 158, 175, 178), zatim Švedske (161), Brazila (53), Irske (49, 267), Italije (34, 63) i Austrije (279).

Poljakinja Beata pojavljuje se prvi put u kratkom dijalogu na početku udžbenika (34), a u trinaestoj cjelini posvećeno joj je dosta prostora, kao i njezinu dečku Janu (175, 158). Oni provode odmor u istočnoj Hrvatskoj, Osijeku i Varaždinu, i njihovo znanje o hrvatskoj kulturi je dobro. Ima nekoliko likova Nijemaca, i svi su poslovni ljudi (novinar Martin, profesorica i poslovni čovjek Lohmann, Klaus Weber). Poslovni čovjek - Nijemac prikazan je naravno u košulji, odijelu s kravatom (109), pa i aktovkom (232). Ne spominje se izravno da je Weber Nijemac, može biti i Austrijanac, no svakako bi dojam koji ostavlja situacija poslovnog ručka s poslovnim partnerom, pri čemu pije pivo, mogao navesti na taj zaključak. Spomenula bih ovdje i Austrijanca Klaua Bauera (279), koji je također novinar, odjeven kao prototip poslovnog čovjeka, a i plave kose.

U članku "Hrvatski kao drugi i strani jezik: stanje i potrebe" (2005) Lidija Cvikić navodi najčešće razloge učenja hrvatskog: osobni prednjače nad poslovnima. Polaznike dijeli u dvije velike skupine, prave strance i one s hrvatskim podrijetlom (318), a zatim na one koji hrvatski uče jer su trajno naseljeni u Hrvatskoj (razni razlozi), na studente hrvatskoga ili nekoga drugoga slavenskog jezika, one kojima hrvatski treba za posao ili one koji samo žele putovati ili učiti strane jezike. Kada u cjelini promotrimo likove prisutne u ovom udžbeniku, možemo zapaziti da oni pokrivaju sve ove kategorije, pa se tako udžbenik obraća raznim profilima studenata jezika, a jednako tako vodi računa i o najčešćim nacionalnim skupinama kojima polaznici pripadaju.

3.2.1.5. Situacije

Imajući na umu poticaj na koji je Ionesco napisao svoje *Stolice*, prirodnost dijaloga i vjerodostojnost situacija u kojima se isti odvijaju ključna je za stjecanje komunikacijske kompetencije učenika. Također, važno je i tko i kako govori, kako se snalazi u pojedinim

jezičnim situacijama, kako traži i prima informacije. Nerijetko se ukazivalo na to kako su u udžbenicima jezika dijalozi neprirodni (V. Blagus, 2005, 226), dijelom i zbog toga što su stranci postavljali pitanja, a i na iste odgovarali onako kako to ne bi dva izvorna govornika. Stvoren je tako stereotip zbunjenog i neprilagođenog stranca čiji govor sliči dječjem. Ovdje ću prikazati na nekoliko primjera kako su prikazani stranci u dijalogima, odnosno situacijama

U Croaticumovu udžbeniku stranci su uglavnom studenti (hrvatskog), stipendisti ili poslovni ljudi. Prikazani su kao mlade, pametne i uspješne osobe, a u ponašanju znatiželjne i snalažljive. Nijedna situacija nema komičan ton niti prikazuje zbunjenog stranca koji se našao u jezično-kulturalnoj neprilici, izuzev primjera studenta koji ne može pronaći Filozofski fakultet u Zagrebu, što je opravdano činjenicom da se nalazi u nepoznatom gradu (53).

U udžbeniku *Dobro došli 1* likovi stranaca ne prevladavaju nad drugim likovima, već se u situacijama podjednako pojavljuju kao i njihova profesorica Marić s obitelji te neki drugi neimenovani likovi (pacijent i doktor, muž i žena itd.). Također, likovi ovdje nisu zasebno i potpuno vizualno oblikovani, već se u svakoj situaciji pojavljuju nove fotografije stvarnih ljudi. Dakle, ne znamo kako oni izgledaju, nisu individualizirani kao u Croaticumovu udžbeniku. Ipak, studenti dobivaju određene informacije o likovima o kojima čitaju iz njihovih izjava i međusobne interakcije. Najistaknutiji su:

- Ivan i Ana, brat i sestra, Amerikanci podrijetlom iz Splita
- Paul, Francuz
- Inga, Austrijanka
- Helga, Austrijanka.

Vidimo da spektar likova ne pokriva mnogo zemalja, već samo Sjedinjene Američke Države, u kojima ima najviše hrvatskih iseljenika (stoga je premisa da će ovi likovi biti oblikovani uz pomoć stereotipa hrvatskih iseljenika, a njima ću ovdje pokloniti najviše pozornosti). Od ostalih svjetskih i europskih zemalja zastupljene su tek Austrija i Francuska (uz Paula, tu je i lik Christine, profesoričine šogorice).

I ovdje su likovi mladi ljudi, studenti, zainteresirani za istraživanje hrvatske kulture i okolice Zagreba u kojem se nalaze. Uklopljeni su u društvo, druže se s Hrvatima. Tako Paul odlazi na utakmicu s profesoričinim mužem i njegovim bratom, raspravljaju o sportu u Hrvatskoj i Francuskoj (96), a učenici dolaze kod profesorice na večeru (80). Također, stranci se druže s vršnjacima koje su upoznali u Hrvatskoj (106, 185), odlaze u diskoklubove i slično. Ipak, prema temama lekcija, vidimo da ih najviše privlače izleti po Hrvatskoj. Ponekad, njihovo znanje premašuje očekivanja:

Paul: Idemo vidjeti Stubicu?

Ivan: Ako želite malo povijesti. To je Gupčev kraj.

Inga: Tko je Gubec?

Ivan: Vođa seljaka u seljačkoj buni protiv feudalaca.

Ana: Tamo je stoljetna Gupčeva lipa i muzej, nekada dvorac obitelji Oršić.

Paul: Ne volim previše povijest, ne razumijem previše.

Superiornija fonološka kompetencija Hrvata Ivana nad Francuzom Paulom:

Paul: Primijetio sam da govore malo drukčije nego vi u Zagrebu.

Ivan: Da, oni su Slavonci. Razlika je u naglascima, ali su riječi iste.

Mladen: Ti si stručnjak za jezike?

Ivan: Imam sluha i znam slušati.

U sljedećoj situaciji, *U Zagorju*, Ana pjeva hrvatsku himnu i daje informacije o njezinu autoru, nakon čega Inga izjavljuje da nije sve dobro razumjela. Ovdje se izlazi u susret učenicima koji se prvi put susreću s arhaizmima (vazda, kano, hrašće) prisutnima u himni, no zanimljivo je da "prava" strankinja ne razumije, kao što u se u prethodnoj situaciji "pravi" stranac ne zanima za hrvatsku povijest.

Općenito, uvijek su Ivan i Ana ti koji najviše znaju o hrvatskim običajima, mjestima i povijesnim ličnostima (175). Austrijanke Inga i Helga te Francuz Paul dive se hrvatskim ljepotama i zapitkuju, a Ivan i Ana odgovaraju, pokazujući znatno povijesno-kulturološko znanje "otprije", pa čak i u kulturalno-socijalnim situacijama uspješno "čitaju" implicitne društvene znakove, tj. odlaze prvi s rođendana kad vide da su svi umorni (106). U gornjem primjeru, Ana i Ivan ne samo da odlično poznaju hrvatsku povijest već i vladaju morfonološkim promjenama u hrvatskim riječima tipa: Gubec – Gupčev, što je kompetencija znatno viša od početničke razine kojoj likovi nominalno pripadaju. Također, zanimljivo je kako u drugom dijalogu Paul upotrebljava zamjenicu "vi": *...govore malo drukčije nego vi u Zagrebu*; "vi" se odnosi na Ivana i Anu, odnosno Hrvate kao nacionalnu skupinu, iako su Ana i Ivan iz SAD-a, a podrijetlom iz Splita.

Kao i u slučaju Čileanca Pabla iz *Croaticumova* udžbenika, likovi hrvatskih iseljenika, odnosno njihovih potomaka, razlikuju se od likova "pravih" stranaca. Ovi prvi pokazuju veću jezičnu i kulturološku kompetenciju, više znaju i zanimaju se za hrvatsku povijest i kulturu, emocionalno su povezani s Hrvatskom, a često služe i kao vodiči "pravih" strancima.

Razgovor o Istri:

Ivan: Put vas vodi do crkvice oslikanih šarenim freskama s drvenim kipovima svetaca.

Ana: Cijeli poluotok presijeca najjužniji fjord Lim, kraj je pun gostionica, a možete kušati i gastronomski specijalitet tartuf za koji kažu da je i afrodizijak.

(...) Zvonko: A Poreč je blještavilo bizantskih mozaika, dok je Rovinj pitoreskni, mediteranski gradić podno crkve svete Eufemije.

Ivan: Vi kao da ste turistički vodiči. ...

U sljedeća dva primjera može se primijetiti i (negativno) pokroviteljstvo kojim se domaćini/Hrvati odnose prema strancima, odlučujući umjesto njih kao roditelji za djecu, jer se nedovoljno jezično kompetentni stranci (Christine) ne snalaze dobro u svakodnevnim situacijama (drugi dijalog), ili pokazujući svoja znanja superiornijima (prvi dijalog).

Inga: Ja volim ove pejzaže, slični su našima u Austriji.

Ana: Meni govoriš? Ja dobro znam kako je kod tebe.

*

Branka: Ja ću toplu kavu.

Christine: A ja hladan sok.

Konobar: Nema više hladnog soka, samo toplog čaja.

Branka: Može bilo što. Moramo se požuriti.

3.2.2. Udžbenici namijenjeni homogenim jezičnim skupinama

Homogenu jezičnu skupinu u udžbenicima o kojima će ovdje biti riječ čine potomci hrvatskih iseljenika u anglofonim zemljama, SAD-u i Kanadi. Oni su ciljana skupina, što se odražava i na metodološku strukturu (dvojezičnost) i sadržaj samih udžbenika. Iako nije isključeno da i pripadnik neke druge nacionalne skupine koristi udžbenike (Vinko Grubišić u uvodnoj napomeni spominje inteligentnog turista (u Hrvatskoj) kojemu bi udžbenik mogao koristiti), usko određena ciljna skupina korisnika udžbenika kojoj se isti na razne načine obraćaju, odredila je i specifično oblikovanje likova hrvatskih iseljenika naspram "pravih" stranaca, a i Hrvatska je specifično prikazana.

Udžbenik Vinka Grubišića *Elementary Croatian* sastoji se od trideset lekcija, a svaka od njih sadrži dijaloge, gramatička objašnjenja i zadatke za vježbu. Likovi i situacije u koje su smješteni odgovaraju ciljnoj skupini udžbenika, tj. potomcima hrvatskih iseljenika u Americi, ponajprije Kanadi, jer je to zemlja u koju su likovi smješteni. Imena likova koju sudjeluju u dijalozima su mahom hrvatska (Ivan, Marko, Ana, Ivana itd.), to su studenti hrvatskog jezika, a ponekad se pojavi pokojni Kanađanin, kao John u donjim primjerima. U prvome ga se slučaju s pravom ispravlja, a u drugom se govori o njemu kao da nije prisutan, što se u anglofonim zemljama smatra posebno nepristojnim.

Ivana: Drago mi je. Kako ste, Johne?

John: Hvala, «dobra».

Ana: Johne, ne kaže se «dobra», nego dobro. Ali za početak to je izvrsno. (22)

*

Ana: Ono je John. On dolazi iz Kanade. On je iz Montreala. Već malo govori hrvatski.

(...)

Ante: Da vas upoznam, Marko... Ovo je John.

Marko: Drago mi je, Johne.

John: Hvala.

Martin: Odakle ste, gospodine Johne?

Ana: Martine, ti znaš da John ne govori hrvatski. On govori francuski i engleski.

John: Ja govorim samo malo hrvatski.

Dakle, greška u govoru hrvatskoga jezika stavlja se u usta stranca, iako više likova uči hrvatski jezik na početnoj razini. Ipak, oni čije je podrijetlo hrvatsko, bolje govore i

ne rade greške. Pri upoznavanju, John odgovara samo s "hvala". Iako ga ovaj put nitko ne ispravlja, njegovo nepoznavanje jezičnih izraza pri upoznavanju ima komičan efekt. Stereotipno, stranac djeluje zbunjeno i smješta ga se u poziciju malog djeteta, dok ga jezično kompetentniji lik hrvatskog iseljenika – Ana – pokroviteljskim tonom ispravlja, slično kao u prikazanom primjeru iz udžbenika *Dobro došli 1*.

Još je jedan udžbenik namijenjen izvornim govornicima engleskog jezika, s posebnim naglaskom na drugu i treću generaciju iseljeničtva: *Croatian Through Conversation* Mladena Engelsfelda. Struktura mu je slična prethodnom udžbeniku: podijeljen je na lekcije koje započinju dijalozima, a sadrže i gramatička objašnjenja i vježbe. Dijalozi kojima započinje svaka nova lekcija prate jednu američku obitelj (iz SAD-a) koja dolazi u posjet u "stari kraj", kako zovu Hrvatsku. Ne možemo ove likove nazvati strancima *per se*, pa je zanimljivo proučiti kako su ovdje prikazani hrvatski iseljenici. Obitelj čine roditelji Mary i Joseph Smith (druga generacija) s djecom Edwardom, Johnom i Jane (treća generacija). Posjet starom kraju, *svetom tlu* (164), za ovu obitelj znači potragu za hrvatskim nacionalnim simbolima i obilježjima (narodna nošnja, pjesme, tradicionalna jela i pića), ali i starim načinom života (u Hrvatskoj kako je prikazana u ovom udžbeniku *seljaci* svakodnevno nose nošnju (65), uobičajene su borbe pijetlova itd). S jedne strane, Hrvatska je prikazana kao seoska idila izvornosti i nepatvorenosti, a s druge se pojavljuje bogato kulturno nasljeđe i kulturna urbanost (*naš bijeli Zagreb*, Samobor, zagorske kurije) pa tako malena zagrebačka djevojčica sama ide na operu (138).

Hrvatski iseljenici poduzimaju mnoge "stereotipne" korake u proučavanju i uživanju kulture predaka: odmah po dolasku u Zagreb posjećuju Maticu iseljenika, idu na iseljenički piknik, slušaju hrvatsku nacionalnu operu (Nikola Šubić Zrinski), obvezno posjećuju Dubrovnik i jadransku obalu, kupuju predmete s nacionalnom simbolikom i slično.

Njihovo znanje o Hrvatskoj varira. Domaćini Ana i Stjepan Kovačić upućuju američku obitelj u hrvatsku kuhinju (kao nacionalna jela predstavljeni su čevapčići, ražnjići i voćni štrudel, a od pića rakija, preciznije šljivovica) i neke običaje koje iznenađuju obitelj (borba pijetlova). Nasuprot tome, Amerikanci su odlično upoznati s povijesti i folklorom: pjevaju hrvatsku himnu i nacionalne pjesme (plačući).

John: U Zelenjaku je Antun Mihanović ispjevao hrvatsku himnu. Maksim Gorki, glasoviti ruski pisac, rekao je da je hrvatska himna najljepša himna na svijetu. Tajnik Matice pričao je o Hrvatima i o hrvatskoj povijesti, a zatim smo pjevali hrvatsku himnu. Tata i mama su plakali. (134)

Najkraće rečeno, hrvatski iseljenici u ovom su udžbeniku prikazani kao istinski *rodoljubi*, uzor iseljenicima koji će udžbenik i koristiti. Otud i nacionalni kič i povremeni patos u izražavanju (164), a i izravno pozivanje da se slijedi primjer ove obitelji koja uči jezik i kulturu baka i djedova:

Joseph: Dakle, što to znači – biti svoj? To znači mnogo stvari. To znači – poznavati samoga sebe. To znači poznavati svoje podrijetlo. To znači poznavati svoj materinski jezik. To znači poznavati svoju domovinu. (183)

Zanimljiv je način upotreba termina materinski jezik. Ovdje se, naravno, misli na hrvatski, no, budući da je obitelj Smith iz Amerike, djeci je materinski (prvi) jezik engleski.

Ovdje bi bolje odgovarao neki drugi termin, no treba uzeti u obzir političku situaciju usred koje je udžbenik objavljen. Naime, u Jugoslaviji je tada službeni jezik "hrvatsko-srpski" pa se ta formulacija izbjegava, koristeći neodređenije termine "naš" i "materinji" jezik.

I roditelji i djeca prikazani su kao obrazovani, kulturni i načitaniji ljudi: pokazuju visoku razinu opće kulture, citiraju nobelovce, čitaju Shakespearea (183). Usto, djeca pokazuju jednake (visoke) razine općeg znanja i onog o Hrvatskoj kao i roditelji. Jane, koja je učenica, zna tko pjeva u njujorškoj Metropolitan Operi. Znatiželjni su i često traže od domaćina da im govore o Hrvatskoj i njezinim znamenitostima pri čemu oni pružaju najviše povijesno-turističkih podataka (171). Cilj roditelja je da njihova djeca nauče što više o Hrvatskoj: *Mary: Htjeli bismo da vidite ljepote staroga kraja, a i bogato kulturno nasljeđe zemlje vaših roditelja* (159). Zato je priroda tekstova u udžbeniku kulturno-informativnog karaktera: opisuju se zagrebačke znamenitosti, spomenut je Ivan Meštrović, Hrvatska bratska zajednica, Dubrovačke ljetne igre i slično.

Razlika između pravog stranca i iseljenika u ovom je udžbeniku izrazito naglašena. Hrvatski iseljenik je dostojanstven, inteligentan, emocionalan u odnosu na Hrvatsku o kojoj želi mnogo naučiti, iako već posjeduje neka znanja. Iseljeni se Hrvati ovdje odlično snalaze u (novoj) zemlji, ne rade jezične greške, uklopljeni su u društvo. Po ponašanju i govoru ne razlikuju se od ostalih građana, a ponekad znaju i više od njih – Zagrepčanka Ana ne zna što je Samoborec, ali joj djevojčica Jane objašnjava (91). Iseljenici zapravo nisu pravi stranci, kako je vidljivo iz sljedećih primjera. U prvom primjeru obitelj se nalazi u prodavaonici gramofonskih ploča, a Jane sama obavještava prodavača da je iz Amerike.

Kupac: Tko su ti stranci?

Josip: To su naši iseljenici. Njihovi su roditelji Hrvati kao i naši (78).

*

On je naš čovjek (145).

S druge strane, prave je strance lako uočiti. Oni su stereotipno prikazani:

a) kao turisti s fotografskim aparatima:

Edward: Gle, čovjek i djevojka! Imaju fotografski aparat.

John: Čovjek izgleda kao Amerikanac ili Englez. Turisti često imaju fotografske aparate (49).

*

b) kao upadljivi ekscentrici koji izgledom odudaraju od "naših" ljudi:

Jane: Tata! Gospođa s mačkom! A tko je onaj starac sa štapom na pločniku?

Joseph: To je stari gospodin, a ne starac. Mnogi stari ljudi imaju štap. Gospođa s bijelim mačkom je Engleskinja. Stari gospodin je Englez. Oni razgovaraju na engleskom (49).

Iz prvog je primjera vidljivo ne samo da je lako uočiti turiste kao osobe koje hodaju gradom noseći fotografske aparate već i da se na osnovi letimičnog pogleda može zaključiti kojoj nacionalnoj skupini ta osoba pripada: ovdje se stranac na temelju vizualne pojavnosti identificira kao Amerikanac ili Englez, ali nema podataka na temelju kojih John to zaključuje. Ostaje, pak, činjenica da je stranac vizualno stereotipno uočljiv.

U drugom primjeru kao faktor nacionalnoga raspoznavanja djeluje specifičan govor, odnosno, naglasak Engleza. Ovaj je par engleske gospode prikazan kao stari soj britanske aristokracije, pomalo ekscentrične, odnosno, aktivacijom stereotipa o istoj.

4. Zaključak

Kroz analizu početničkih udžbenika hrvatskoga jezika kao drugog i stranog, došla sam do sljedećih zaključaka: pisanje ovakvih udžbenika zaseban je žanr te je neizostavno produkt vremena u kojem nastaje.

Zasebnost žanra odražava se u nekoliko točaka. Transparentno je pojednostavljivanje sadržaja, kulturološkog i drugog, kako bi se pozornost usmjerila na jezično gradivo koje se treba usvojiti. Tim se pojednostavljivanjem, a u didaktički opravdanu svrhu, neizbježno podliježe stereotipizaciji zemalja i njihove kulture. Ovaj se čin očituje u prikazivanju simbola i asocijacija koje imamo na spomen neke nacije te u oblikovanju udžbeničkih likova i njihovoj međusobnoj interakciji. Promatranjem odnosa hrvatske kulture i "stranih" kultura te ljudskih osobina koje se pripisuju određenim kulturama, u nekoliko se slučajeva pokazuje favoriziranje vlastitih zasebnosti, što je najistaknutije kod likova koji predstavljaju članove hrvatske dijaspore. U njima se odražavaju stereotipi hrvatske i "druge" kulture, no oni (kao studenti hrvatskog jezika) naglašavaju svoju pripadnost hrvatskoj kulturi, izražavaju zanimanje za istu te pokazuju opsežno znanje o njoj, dok se pripadnost "drugoj" kulturi izražava samo nominalno, jednostavnom informacijom ili vizualnim oblikovanjem.

Činjenica da su i udžbenici inojezičnoga hrvatskog konstrukt vremena vidljiva je ako usporedimo udžbenike M. Engelsfelda i V. Grubišića, ovdje klasificirane kao udžbenike namijenjene homogenim jezičnim skupinama naspram udžbenika namijenjenih heterogenim skupinama: *Učimo hrvatski 1*, *Dobrodošli 1* te *Hrvatski za početnike 1*. Prvotno spomenuti udžbenici napisani su prije osamostaljenja Republike Hrvatske, što se odražava u sadržaju zasićenom stereotipnim hrvatskim nacionalnim konstruktima i simbolima, kao u spomenutom slučaju odabira leksema "naš" i "materinji" jezik, te "stari kraj". Također, uz iznimke, oni se na prvom mjestu obraćaju hrvatskim iseljenicima i njihovim potomcima. Croaticumov udžbenik pak pokazuje otvorenost hrvatskog jezika prema stranim studentima, a struktura u njemu prisutnih likova odaje (uspješan) pokušaj multikulturalnosti, iako stereotipne. Posljednje vrijedi i za ostale spomenute udžbenike heterogene naravi.

Na kraju, ustvrdila bih da ne postoji univerzalan udžbenik hrvatskog kao drugog i stranog jezika, već se materijali mijenjaju ovisno o mjestu učenja jezika (Hrvatska ili inozemstvo), polaznicima, ali i o samoj ustanovi na kojoj se nastava izvodi. Ovisno o ovim i drugim faktorima, kulturološka stereotipizacija je neizbježna u početničkim udžbenicima iz već spomenutih razloga. Ipak, ostaje još mnogo kreativnog prostora za unaprijeđenje. Kao što se nerijetko ističe, potrebno je više specijaliziranih dvojezičnih i jednojezičnih udžbenika, vježbenica i drugih materijala kako bi poučavanje hrvatskog jezika bilo što kvalitetnije i primjerenije. Osim na jezično gradivo, međutim, potrebno je

veliku pozornost usmjeriti i na način oblikovanja i prikazivanja kulturoloških informacija o Hrvatskoj i "drugim" kulturama te njihovu interakciju kako bi se izbjegle nepotrebne, favorizirajuće i moguće uvredljive stereotipizacije. Udžbenički je žanr, naime, osim analizi heteropredodžbi, otvoren i analizi autopredodžbi, rodnih predodžbi i njihovoj (ne)povezanosti s kulturom iz koje potječu i/ili o kojoj govore te trenutkom nastanka udžbenika.

Literatura

PRIMARNA

- Barešić, J.** (2007). *Dobro došli 1*. Zagreb: Školska knjiga.
- Čilaš Mikulić, M., Gulešić Machata, M., Pasini, D., Udier, S. L.** (2008). *Hrvatski za početnike 1*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Engelsfeld, M.** (1993). *Croatian Through Conversation. Hrvatski u razgovoru*. Zagreb: Znanje.
- Grubišić, V.** (2003). *Elementary Croatian 1*. Zagreb, Toronto-Chicago: Hrvatski informativni centar, Croatian Schools of America and Canada.
- Kosovac, V., Lukić, V.** (2008). *Učimo hrvatski 1*. Zagreb: Centar za strane jezike i Školska knjiga.

SEKUNDARNA

- Blagus, V.** (2005). Pregled udžbenika hrvatskog za strance. U Jelaska, Zrinka i suradnici: *Hrvatski kao drugi i strani jezik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Cvikić, L.** (2005). Hrvatski ko drugi i strani jezik: stanje i potrebe. U Jelaska, Zrinka i suradnici: *Hrvatski kao drugi i strani jezik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Dukić, D.** (2009). *Kako vidimo strane zemlje? Uvod u imagoologiju*. Zagreb: Srednja Europa.
- Hewstone M., Stroebe W.** (2001). *Uvod u socijalnu psihologiju. Europske perspektive*. Jasterbarsko: Naklada Slap.
- Korljan, J.** (2010). Stavovi o udžbenicima za početnu razinu učenja hrvatskoga kao J2 - u tisku (2010)
- Oraić Tolić, D.** (2006). *Kulturni stereotipi. Muška moderna i ženska postmoderna: rođenje virtualne kulture*. Zagreb: Ljevak.
- Šakaja, L.** (2001). Stereotipi mladih Zagrepčana o Balkanu: prilog proučavanju imaginativne geografije. U *Revija za sociologiju*, -2; 27-37. Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo.

Stereotypes of foreigners in textbooks of Croatian as second and foreign language at the beginner's level

Summary

This article analyses stereotypes of foreigners that can be found in textbooks of Croatian as a second and foreign language at the beginners' level. The premise is that, due to didactic reasons of simplifying the content but also making it familiar to students, the occurrence of stereotypes in unavoidable. Since the characters in textbooks are often foreigners learning Croatian, their

nationality and culture and its relationship with Croatian culture is in focus, especially so for the characters that represent the Croatian diaspora. On one hand, textbooks written for homogenous groups of students (English speaking) are looked into, and on the other, those written for heterogenous groups. Many differences are encountered between the two types of textbooks with conclusions that they are subjects to change through time and that constructions of stereotypes cannot be overlooked, but taken into consideration in the making of textbooks so as to minimize the possibility of them being derogatory.

Key words: *stereotypes, Croatian as L2 beginner level textbooks, intercultural communication, diaspora, foreigners and stereotypes' connotations*